

AMEA

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu
Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, 2019, № 1
Səhifə: 102-105

ISSN: 2663-4406

UOT: 821.512.162(091)

Raziyyə Əzməmmədova

KAMAL ABDULLANIN "YARIMÇIĞ ÖLYAZMA" ROMANINDA POSTMODERNİZMİN İZLƏRİ

Açar sözlər: postmodernizm, Azərbaycanda postmodernist şairlər, "Yarımqıç əlyazma", "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı, Şah İsmayıl Xətai, Çaldıran döyüşü

Key words: postmodernism, postmodernist poets in Azerbaijan, "Incomplete manuscript", "Kitabi-Dede Gorgud" epos, Shah Ismail Khatai, the Chaldiran battle

Ключевые слова: постмодернизм, азербайджанские постмодернистские поэты, «Неоконченная рукопись», дастан «Китаби-Дедэ Горгуд», Шах Исмаил Хатаи, Чалдыранское сражение

Bir termin kimi XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq meydana gələn postmodernizm incəsənətdə, musiqidə, fəlsəfədə, ədəbiyyatda və digər sahələrdə kaos yaradaraq müxtəlifliyi ilə digər cərəyanlardan fərqlənir. Postmodern üslubda yazılan əsərlər maarifçilik düşüncəsinin və ədəbiyyatın modernist yanaşmalarının itihamlarına qarşı cavab olaraq qəbul edilir. Postmodernist ədəbiyyatda, ümumilikdə postmodernizmin dəqiq fenomen əlamətlərini, sərhədlərini və əhəmiyyətliyi çətinliklə müəyyən etmək olur. Postmodernizmi özündən əvvəlki üslub ilə müqayisə etmək olar. Məsələn, xatolik dünyada modernist fikirləri tanqid edərək postmodernizm üslubda yazılan əsərlərdə yazıçı tez-tez bu axtarışın parodiyasına çevrilir [1].

Məşhur ingilis tarixçisi Arnold Toynbən 1939-cu ildə yazdığı "Bir tarix incələməsi" adlı kitabı ilə postmodernizm və postmodern terminləri ədəbiyyata daxil olmuşdur. Bu üslub 1980-ci illərdən geniş yayılmağa başlamışdır. İlk postmodernist rəhda yazılan və postmodernist prinsiplərinə əsaslanan əsər isə C. Coysun "Finneqan üçün yas" romanı hesab olunur. "Post" sözünün bu gün iki mənası vardır. Birincisi, latın mənşəli olan "sonra" mənasını ifadə edir. İkincisi isə, "ələvə etmə" deməkdir [1]. Postmodernizm termininə gəldikdə isə modernizmdən sonra, modernizmin davamı olub, ona qarşı ziddiyyət təşkil edən bir dövrdür. Modernizm köhnə fikirləri yenisi ilə dəyişdirirsə, postmodernizm isə əksinə hər şeyin sadə, aydın olması ilə, köhnəyə əsaslanır və hər şey olduğu kimi qəbul edir.

Son dövrdə Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernist yazıçı və şairlərin sayı gündən-günə artmaqdadır. Postmodernizmin davamı olub, onunla ziddiyyət təşkil edən postmodernizm bugünkü gündə bir çox Azərbaycan ədəbiyyatçıların yazılış tərzinə çevrilmişdir. Çağdaş ədəbiyyatımızda postmodernist şairlərdən Rüfət Əhmədzadəni, Nərimin Kamalı, Sevinc Pərvanəni, Günel Mövludu, Rəsim Qaracanı və başqalarını misal göstərmək olar. Yazılanımıza gəldikdə isə Yusif Səmədoğlunun "Qətl günü", İlqar Fəhminin "Çənlibel tülküsi" və "Qarğa yuvası", Kəramət Böyükçölün "Çöl", Həmid Hərisçinin "Nekroloq" və Kamal Abdullanın "Yarımqıç əlyazma" əsərlərini postmodernist cərəyanın nümunələri kimi göstərmək olar. Postmodernizmin ən gözəl nümunələrindən biri kimi hesab edilən, Azərbaycanda və digər ölkələrdə kütləvi oxucu marağına səbəb olan, bir çox dillərdə nəşr olunan Kamal Abdullanın "Yarımqıç əlyazma" romanı postmodernizmin bariz nümunəsidir. Romanın əsas süjet xətti Milli Əlyazmalar İnstitutunun (Fondu) kitabxanasında rəflərin köhnəli-təzəli əlyazmaları arasında qalmış, müəyyən hissəsi cinlmiş, bəzi hissəsi yanmış, oxunaqsız vəziyyətə düşən yarımqıç əlyazma üzərində qurulmuşdur. Qədim fars dilində yazılmış bu əlyazma "Kıta-

bi-Dədə Qorqud" dastanının hekayələrindən, eyni zamanda, hökmdar şair Şah İsmayıl Xətaiyə aid hekayələrdən ibarətdir.

Postmodernist cərəyanın bütün xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən bu romanı Kamal Abdulla tarixi mövzuda yazmışdır. Postmodernizm üslubda yazılan əsərlərin xüsusiyyətlərindən biri onun tarixi janrdə yazılmasıdır. Azərbaycan xalq ədəbiyyatının gözəl nümunələrindən biri olan, X-XII əsrləri əhatə edən və qədim oğuz elindən bəhs edən "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının böylərindən götürülmüş "Yarımqıç əlyazma" romanı Azərbaycanın qədim tarixə bəhs etməsi bu yolla dilə gətirilmişdir. Bundan əlavə, Kamal Abdulla XV əsrdə yaşamış, görkəmli dövlət xadimi, Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi və mədəni yüksəlişində müstəsna rolu olan Şah İsmayıl Xətainin Çaldıran döyüşü və ondan sonrakı hadisələrdən bəhs etmişdir. Əsər Gəncədə baş vermiş zəlzələ hadisəsi ilə başlayır. Bunu romandakı kitabxanacının və tərçüməçi qızın sözlədiklərindən bilmək olar. Bu tarixi faktı ki, Gəncə zəlzələsi baş verdiyi zaman 300000-dən çox əhali həlak olmuş, bu dövrdə oğuz xalqının daxilində çəkişmələr başlamış və düşmənlər bu fürsətdən yararlanaraq Oğuz mədəniyyətinin süqutuna gətirib çıxartmışdır. XV əsrdən başlayaraq Gəncə şəhəri yenidən inkişaf etməyə başlayır. Bu da Şah İsmayıl Xətainin dövrü ilə üst-üstə düşür.

Postmodernizm cərəyanının digər xüsusiyyətlərindən biri də əsərlərin dedektiv janrdə yazılmasıdır ki, bu da "Yarımqıç əlyazma" romanında öz əksini tapmışdır. Romanda oğuz elinin Xanlar xanı Bayandır xanın qurduğu və müasir dillə desək Dədə Qorqudun kitablik etdiyi bir istintaq prosesi aparılması və istintaq prosesində Bayandır xanı bütün oğuz elinin böylərini bir-bir bu istintaqa cəlb edərək, onların hər birinin dilindən oğuz elində baş verənləri dinləməsi və Dədə Qorqudun isə bu istintaq prosesində danışanların ağızından çıxan hər kəlmələri özündə qeyd etməsi dedektiv xarakter daşıyır. Bayandır Xan bu istintaq prosesində oğuz camaatı arasında ixtişaş səbəb olan, iç oğuz ilə dış oğuz bir-birinə düşmən edən oğuz elinin casusunu tapmağa çalışır. "– Qorqud, oğul, bunu yalnızca sən bacararsan. Sən seçdim, – Bayandır xan söylədi. – Səninlə bahəm bir işimiz olacaqdır. Məna xəbər gətirdilər. Oğuzda işlər qarışıq düşdü dedilər. Oğuzda belə hal sən də nəse duymusan. Bir casus varmı, onu tutublar, sonra isə... Casusu açıb zindandan buraxıblar... Nə bildinsə söylə mənə, bu işi birgə çözalim" [2, s.24].

Şah İsmayıl Xətainin bəhs edən hissəsində isə Şah İsmayıl Xətai Ləlanın köməyi ilə özünə bənzər olan Xidir camaatın içinə yollayaraq xalqın vəziyyətini, nə düşündüklərini, nə etdiklərini öyrənməyə çalışması dedektiv xarakter daşıyır.

Postmodernist yazıçı modernist yazıçıdan fərqli olaraq əsərlərində obyektiv gerçəklikləri əks etdirən zaman mümkün qədər həmin gerçəkliklərdən uzaq düşür. Əks etdirəyi dünyanın qurama olduğunu çox güclü şəkildə vurğulayır. Postmodernist yazıçı əsərlərində bir roman yazıçısını baş obraz kimi verə bilər. Beləcə, hadisələrin ardicilliyi içində romanın nəzəri məsələlərini araşdırmaq üçün əlverişli bir figurativ üsuldan yararlanır. Eyni zamanda, postmodernist yazıçı öz əsərlərində roman danışanın özünü müəyyən etməsi ilə yanaşı, mətnə müdaxiləsi və hətta oxucu ilə münasibət (dialog) qurmasına qədər genişləndirə bilər. "Yarımqıç əlyazma" romanında da Kamal Abdulla bu üsullardan yararlanmışdır. Romanda "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından götürülmüş hekayələrdən danışarkən əsas obraz olaraq hekayələr Dədə Qorqudun dilindən söylənir. "...gün Bayandır xan yə-nə məni öz yanına istədi və mən güntortaca, Xanın dərğahına özümü yetirib ədəblə salam verdim. Bayandır xan məndən soruşdu: – Bilirmisən, səni niyə çağırırdın oğul, Qorqud? Mən cavab verdim: – Bilirməm, həşəmətli Xan" [2, s.24].

Romandan olan digər nümunədə isə əsəri danışan oxucuya sual verir. Məsələn: "Tərəddüd məni yıxacaq. Özünü dəyin, yarımqıç əlyazma nəşr edib oxucuya sual verdim etməklə mən haqlıyam, ya haqlı deyiləm?" [2, s.17] Göründüyü kimi, romanda danışanın oxucuya sual verməsi, onunla dialog qurma istəyi əsərə müdaxilədən xəbər verir.

Metaprozanın digər qollarından biri də obyektiv gerçəklik və quramının (fantastikanın) birlikdə işlədilməsidir ki, Kamal Abdulla da demək olar ki, bu əsəri fantastika üzərində qurmuşdur. Yazıçı öz fantaziyasına uyğun olaraq "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından tam fərqli şəkildə, dastanda da-

yişikliklər edərək bu romanı ərsəyə gətirmişdi. Məsələn, Kamal Abdullanın Basatın Təkgözü öl dördüyü hissə ilə Dədə Qorqud dastanında Basatın Təpgözü öldürdüyü boyuna nəzər salsaq, çox böyük dəyişikliklər görə bilərik. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı eldən-ələ, dildən-dilə bu formada Azərbaycan ədəbiyyatına gəldiyi halda, roman isə Kamal Abdullanın özünün yaratdığı qurama təfəkkürün məhsuludur. Dastanın Basatın Təpgözü öldürdüyü boyunda Təpgöz Aruzun çobanı Qonur qoca Sarı çobanın Pəridən olan oğlu kimi göstərilir [3, s.125]. Romanda isə oğuz elinə bilinməyən bir yerdən düşmənlər gəldiyi, bu düşmənlər çayın qarşısını kəsərək, oğuz camaatının susuz qoyduğu göstərilir. Bundan başqa, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında Basatı qardaşının intiqamını almağa anası məcbur edirsə, "Yarıncıq əlyazma"da isə Dədə Qorqud Basatdan qardaşı Səlcuqun intiqamını almaq üçün Təkgözü öldürmək üçün kömək istəyir [2, s.238]. Digər tərəfdən, Kamal Abdulla öz romanında Beyrəyi mənfəət obrazı kimi qələmə vermişdir və onun yalançı, qorxaq, həтта Salur Qazanın arvadı Burla Xatun ilə münasibətinin olduğunu göstərmişdir. Halbuki, Bamsı Beyrək "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında oğuz elinin cəsur, igid, mərd oğullarından biri kimi verilmişdir [3, s.55].

Beyrəklə yanaşı, "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanının digər obrazları da mənfəət qəhrəmanı kimi qələmə alınmışdır. Bunlara misal olaraq İmranın arvadı Boğaca Fatmanı bütün bəylərlə münasibətinin olmadığını, Salur Qazanın oğuz elində ixtilaf səbəb olmasını göstərmişdir. Dastanda mənfəət obrazı kimi tanınan Alp Aruz isə əksinə Kamal Abdullanın müsbət qəhrəmanına çevrilmişdir.

Kamal Abdulla bu əsərində həddindən çox intertekstuallığa (mətnlərarası əlaqə) əsaslanmışdır. Bütün romanlardakı, şeirlərdəki mətnlər özündən əvvəlki mətnlərlə mütləq mənada bir dialoqa söykənmişdir. Postmodernistlər ədəbiyyatda yazılacaq hər şeyin əvvəldən yazıldığını, yazmağa heç bir şey qalmadığını, ona görə də hər bir yeni əsər əvvəlki əsərlərə əsaslandığını bildirirlər. Postmodernistlər yazdığı əsərlərdə əvvəlki əsərlərdən misal götürərək parodiya və ironiya üsullarından da istifadə edir, lakin mütləq şəkildə yazdıqları əsərlərin hansı əsərdən götürüldüyünü bildirməyə yazırlar. Yazdıqları əsər xalq ədəbiyyatından da götürülmüş ola bilər. Belə əsərlər bir növ plagiat hesab oluna bilər. Kamal Abdulla əsərində görüldüyü kimi xalq dastanını və Şah İsmayıl Xətai haqqında hekayələri təqdim yolu ilə qələmə almış və bu yol ilə oxucuya çatdırmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında postmodernizm cərəyanının bir üslub kimi inkişaf etməsində, təkamülündə yazıçı Kamal Abdullanın əvəzsiz rolu var. İngilis, fransız, italyan, türk, rus, polyak, ərəb, portuqal, alman və qazax dillərində nəşr olunmuş "Yarıncıq əlyazma" romanı çağdaş dünya ədəbiyyatına verilən bir töhfədir.

ƏDƏBİYYAT

1. https://en.wikipedia.org/wiki/Postmodern_literature
2. Kamal Abdulla. "Yarıncıq əlyazma" romanı. Bakı, 2012.
3. Kitabi-Dədə Qorqud. "Öndər nəşriyyat", 2004.

POSTMODERNISM TRACES IN THE NOVEL "INCOMPLETE MANUSCRIPT" BY KAMAL ABDULLA

Summary

In the article is dealt with the establishment of postmodernist style, characteristic features of postmodernism, and the poets who wrote in this field in Azerbaijan. It is also mentioned the novel "Incomplete manuscript" by Kamal Abdulla written in postmodernist style. The writer included in the novel the stories taken from the epos "Kitabi-Dədə Qorqud", the Chaldiran battle of Shah Ismail Khatai and next historical events. The novel "Incomplete manuscript" was written in detective genre.

ЭЛЕМЕНТЫ ПОСТМОДЕРНИЗМА В РОМАНЕ КАМАЛА АБДУЛЛА «НЕОКОНЧЕННАЯ РУКОПИСЬ»

Резюме

В статье говорится о возникновении постмодернистского стиля, характерных особенностях постмодернизма, об азербайджанских поэтах, пишущих в этом стиле. Описывается написанный в постмодернистском стиле роман Камала Абдуллы «Неоконченная рукопись». Писатель широко использовал в романе сюжеты из дастана «Kitabi-Dədə Qorqud», Чалдыранского сражения Шаха Исмаила Хатаи и последующие исторические события. Роман «Неоконченная рукопись» написан в детективном жанре.